

BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIGA DARS VA DARSDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA EKOLOGIK MADANIYATNI TAKOMILLASHTIRISH

Soatov Oybek Erkin o'g'li

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

E-mail: oybeksoatov85@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14835796>

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinfi o'quvchilariga madaniyat va ekologik madaniyat tushunchalarining mazmuni haqida, madaniyat turlari haqida umumiy tushunchalar, o'quvchilarning dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarida ekologik madaniyatni shakllantirish va takomillashtirish haqida nazariy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: madaniyat, ekologiya, ekologik madaniyat, dars, darsdan tashqari mashg'ulot, madaniyat turlari, mashg'ulot turlari.

ПОВЫШЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА УРОКАХ И ВНЕУЧЕБНОЙ РАБОТЕ

Аннотация: В данной статье представлены теоретические сведения о содержании понятий культура и экологическая культура, общие понятия о видах культуры, а также о формировании и совершенствовании экологической культуры учащихся в классной и внеклассной деятельности.

Ключевые слова: культура, экология, экологическая культура, уроки, внеклассная работа, виды культуры, виды деятельности.

IMPROVING ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY STUDENTS' LESSONS AND EXTRA-COURSE ACTIVITIES

Abstract: This article provides theoretical information for elementary school students about the content of the concepts of culture and ecological culture, general concepts about types of culture, and the formation and improvement of students' ecological culture in classroom and extracurricular activities.

Keywords: culture, ecology, ecological culture, lesson, extracurricular activity, types of culture, types of activities.

KIRISH

1962 yilda antropolog Charlz O.Freyk ekologik madaniyatga "har qanday ekotizimning dinamik tarkibiy qismi sifatida madaniyatning rolini o'rganish" deb fikr bildirgan va yuqorida keltirilgan ta'rif bugungi kunda ham ahamiyatga molikdir. Barchamizga ma'lumki, ekologik madaniyatga ko'ra biz insonlar texnika ixtiro qilinishidan ancha oldin yer yuzidagi jarayonlarga ajralmas qismiga aylanganmiz. Olimlarning ilmiy izlanishlari natijalaridan ayonki, insoniyat taraqqiyotining ilk Tosh davrlarida odamlarning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarga ega bo'lishga intilishlari hamda hayvonlarni ovlash va daraxt izdizlarini kovlab oziqlangani haqida ma'lumotlar mavjuddir. Bugungi globallashuv jarayonida erkin iqtisodiyot, ishlab chiqarish korxonalarining kundan kunga ortib borishi, atrof-muhit muvozanatining buzilishiga sabab bo'lgani barchamizga ayondir. Ana shu muvozanatining buzilishi o'z o'rnida bir qator global hamda mahalliy ekologik muammolarni keltirib chiqardi va bu insoniyatni ekologik bilimlarni ishga solishga, jamiyat a'zolarining ekologik madaniyatini oshirishga turtki bo'ldi. Ya'ni, yangi O'zbekistonda bu

borada olib borilayotgan islohotlar ham kelajak avlod toza havoda yashashi uchun tabiat, atrof-muhitni barpo etishga qaratilgani bejiz emas.

Amerikalik antropolog Julian Styuard 1950-yillarda ekologik madaniyat atamasini kiritgan. "Ekologik madaniyat odamlarning atrof-muhitning bir qismi ekanligini va ikkalasiga ham ta'sir qilishini tushuntiradi. Zamonaviy ekologik madaniyat tarixiy va siyosiy ekologiya elementlarini, shuningdek, ratsional tanlov nazariyasi, post-modernizm va madaniy materializmni o'z ichiga oladi. Inson hayot faolligatidagi o'zgarishlarning ko'p chiziqchiligi dastlabki tan olinishi natijasida odamlar va ularning atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirining birinchi asosiy nazariyasi – ekologik determinizm ishlab chiqildi.

"Inson ta'siri" va "madaniy landshaft" ikki qarama-qarshi tushuncha bo'lib, ekologik madaniyatning o'tmish va zamonaviy voqealarini tushuntirishga yordam beradi. 1970-yillarda insonning atrof-muhitga ta'siri sababli global muammolar paydo bo'ldi: ekologik harakatning ildizlari ana shundan boshlandi. Inson atrof-muhitning bir qismidir, unga ta'sir qiluvchi tashqi kuch emas. Madaniy landshaftlarni - ularning atrof-muhitidagi odamlarni muhokama qilish - dunyoga biomadaniy hamkorlik mahsuloti sifatida murojaat qilishga harakat qiladi. "Insonlarning har biri tabiat to'g'risida individual qarashlarga ega bo'lib, u shaxsning hayotiy tajribalari asosida takomillashib boradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish ishlari, asosan, 2 ta yo'nalishda olib boriladi: mafkuraviy va tarbiyaviy.

Tarbiyaviy ish bu ta'lim muassasasining barcha pedagoglari zimmasidagi vazifa hisoblanadi. Shu o'rinda sinf rahbari o'ziga birlashtirilgan sinfdan dars beruvchi o'qituvchilarning tarbiyaviy ishlarni muvofiqlashtiradi va boshqaradi. Buni sinf rahbarining har bir o'quvchi oilaviy sharoiti, qiziqishlari, ruhiy holati (tashvishlari, muammolari) bilan bevosita tanish bo'lganligi bilan izohlash mumkin.

Darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil qilish, avvalo o'qituvchidan ijodkorlikni va yuksak ma'suliyatni talab qiladi. Shu bilan birga pedagogik jihatdan mahoratli bo'lishi ham ahamiyatga ega. Sababi qiziqarli bo'lmagan zerikarli mashg'ulotlar bolani zeriktiradi va qo'shimcha shug'ullanishga bo'lgan motivatsiyasining yo'qolishiga sabab bo'ladi.

Darsdan tashqari bo'sh vaqtlarini unumli tashkil qilish birinchidan, ularning turli yomon ta'sirlarga tushib qolishidan saqlasa, ikkinchidan o'quvchi qimmatli vaqtini isrof qilinishidan saqlaydi, hamda ularning jamiyat talablariga mos tarzda ulg'ayishini ta'minlaydi. O'qitishning asosiy tashkiliy shakli bo'lgan dars va darsdan tashqari ishlar qanday shaklda bo'lmasin ilmiy-nazariy, ilmiy-metodik va ma'naviy -ma'rifiy jihatdan to'laqonli bajarilgandagina yuksak pedagogik samarani berishi mumkin.

Sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilishning nazariy asoslari, amaliy jihatlari, uning usul va shakllari mahalliy olimlar: Sh.Mardonov, A.Xalikov, A.Sadikova, F.Ibragimova, N.Artikova, J.Abdusamatov, R.Shermatov, O.Norbodalov, E.Nokuvvatovlar tomonidan o'rganilib chiqilgan. Mazkur tadqiqotchilar sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilishning nazariy va amaliy jihatlarni yoritishda muayyan fan nuqtai nazaridan yondashgan. Ammo ularda ta'lim bosqichlarida, xususan, boshlangich ta'limda ushbu masalaning amaliyotga joriy etilishi yetarli darajada yoritilmagan.

Umumta'lim maktablarida darsdan tashqari ishlar shunday tashkil qilinishi kerakki, har bir o'quvchining qiziqishlari, sevimli mashg'ulotlarini o'rganish asosida ularning individual rivojlanishini ta'minlashi lozim. Sinfdan tashqari ishlarni maqsadli va to'g'ri tashkil qilish

bolaning shaxs sifatida shakllanishi va jamiyatda muvaffaqiyatli moslashishi, ongli kasb tanlashiga yordam beradi. Har bir o'quvchi o'ziga xos qobiliyatga ega bo'ladi. Ko'plab pedagoglar qobiliyatsiz bola bo'lmasligini faqat uni anglamaydigan bolalar mavjudligini aytadi.

Darsdan tashqari ishlar har bir o'quvchining ijodiy salohiyatini, uning qobiliyatlarini namoyon qilishiga yordam beradi. Bolada individuallikni shakllantiradigan shaxsiy xususiyatlar: tashabbus, mustaqillik va o'ziga xoslikni yuzaga chiqarish sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilishda innovatsion yondashuvlardan foydalanishni taqozo qiladi. Sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish va o'tkazishda tarbiyachining eng muhim vazifasi o'quvchilarni o'quv vazifalarini hal etishga o'rgatishdan iborat.

Ekologik madaniyat bu inson, tabiat va jamiyat munosabatlarini idrok etish natijasidir, u ham fikrlash usuli, tabiiy ekologik muhit va yoshlarni tabiatni asrash ruhida tarbiyalashdir. Ekologik madaniyat yoshlarning tabiatga bo'lgan mehrini ham ifodalaydi. Muayyan fikrlash tarzi, turmush tarzi va ishlab chiqarish uslubi hisoblanadi.

Jamiyat tabiiy ekologik muhitga katta ta'sir ko'rsatadi. Agar har bir jamoaning qarashlari, individual hurmat va tabiiy muhit bilan uyg'unlikda yashasa, obyektivlik qonunlariga rioya qilish zarur. Bu turmush tarzi, ekologik madaniy turmush tarziga aylanadi, barqaror rivojlanish uchun muhim turtki bo'ladi. Ekologik madaniyat yoshlar faoliyatidagi harakatlar orqali namoyon bo'ladi, bu insoniyatning barqaror rivojlanish sari tabiiy zabt etishining namoyon bo'lishi hisoblanadi. Shuning uchun ekologik madaniyatning asosiy mazmuni munosabatlarni, yoshlarning tabiiy muhit bilan o'zaro aloqasini o'rganish, odamlarga atrof-muhit haqidagi bilimlarni, atrof-muhitning yoshlar rivojlanishidagi rolini o'rganishdir. Bu odamlarning barqaror rivojlanishi uchun amaliy faoliyatda ekologik muvozanatni ta'minlab, odamlarning ekologik muhitni himoya qilish uchun harakatini shakllantiradi. Yoshlarning ekologik madaniyat to'g'risida chuqur xabardorligini namoyish etadigan amaliy faoliyat tabiat, yoshlar va jamiyat tizimining mavjudligi va barqaror rivojlanishining hal qiluvchi omiliga aylanib, ekologik madaniyat yoshlariyatning barqaror rivojlanishi uchun zarur bo'lgan rivojlanishdir.

Maktab o'quvchilarining ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni murakkab va nozik jarayon bo'lib, ko'p jihatdan o'quvchilarning yosh xususiyatlari va imkoniyatlariga bog'liq bo'ladi. U insonning tabiiy va ijtimoiy muhiti haqidagi ruhiy va aqliy tarbiyasi birligi asosida atrof-muhitga, ozodalikka, sog'lom turmush tarziga nisbatan ilmiy-kognitiv, ruhiy-axloqiy, amaliy-faol munosabatni shakllantirishga qaratilgan. Chunki faqat ekologik bilimli odamgina ekologik muammolarni ko'ra oladi va ularni bartaraf etishni to'g'ri tashkil qiladi hamda unda faol ishtirokchiga aylanadi. O'smirning atrof-muhitga munosabati ko'p jihatdan tabiatning mafkuraviy konsepsiyasining me'yoriy tomonlari unda shakllantirilgan qadriyatlar tizimi bilan qanchalik o'zaro uzviy bog'langanligi bilan belgilanadi.

O'quvchining atrof-muhitga bo'lgan munosabati darajasi jamiyatdagi ustuvor qadriyatlar, tabiatga munosabatning ijtimoiy ahamiyatga ega normalari va qoidalari, tashqi tomondan berilgan ekologik ideallarning o'quvchilar tomonidan qanchalik darajada idrok etilishi bilan belgilanadi. Tashqi tomondan berilgan normalar va qoidalarning shaxsning ichki olamiga qabul qilinishi bir qator omillar va shartlar bilan belgilanadi. Ular orasida o'smirning ijtimoiy o'zaro munosabatlar tizimiga o'z faoliyati bilan astoydil qo'shilishi, ruhiy-irodaviy va boshqa individual xususiyatlari muhim o'rin tutadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Shunday qilib, ekologik madaniyat boshlang'ich sinf o'quvchilari va tabiat o'rtasidagi munosabatlarda haqiqat - xayrixohlik – tabiatni avaylash qadriyatlarini namoyish etadi. Hozirgi

davrda fan va texnikaning rivojlanishi yoshlar farovonligida sezilarli yaxshilanishlarni amalga oshirdi va yashash joylari ko'p yo'nalishlarda kengaytirildi, ammo ekologik muhit yomon ta'sir ko'rsatmoqda. Shubhasiz, bugungi kunda yoshlariyat tabiiy dunyoning bizga bo'lgan munosabatiga olib kelishi kerak bo'lgan oqibatlar bilim, tsivilizatsiya emas, balki axloqiy masaladir. Ekologik madaniyatning mavjudligi va yoshlar va tabiat munosabatlar uzoq muddatli rivojlanish tamoyili tabiiy dunyo tomon yoshlar madaniyati yetishmasligidir. Rivojlanish strategiyasida ekologik madaniyat ta'limi faoliyatini takomillashtirish va ekologik madaniyatni shakllantirish barqaror rivojlanish uchun ijtimoiy ishlab chiqarish va ekologik muhit o'rtasidagi munosabatlarni ongli ravishda boshqarish uchun asosdir.

Adabiyotlar:

1. Soat, O. E. O. G. L. (2022). O'QITISHDA TA'LIMYIY METODLARNI MUVOFIQLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5), 1076-1086.
2. Erkin o'g'li, S. O. (2022). O'qitishda ta'limiy metodlarni muvofiqashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5).
3. Soat Oybek Erkin o'g'li ISSN: 2776-0979, Volume 5, Issue 5, May - 2024. IMPROVEMENT OF ECOLOGICAL CULTURE FOR PRIMARY CLASS STUDENTS IN LESSON AND EXTRA-CURRICULUM ACTIVITIES. 183-189.
4. Норбўтаев, Х. Б. (2020). Биологияни Фанлараро Синфдан Ташқари Машғулотларда Ўқитишда Ўқувчилар Экологик Тафаккурини Ривожлантириш Методикаси. *Современное образование (Узбекистан)*, (8 (93)), 74-79.
5. Narbutaev, H. B. (2021). Improving the knowledge of ecological content in pupils in interdiscipline for teaching biology. *Current Research Journal Of Pedagogics*, 2(10), 12-16.
6. Narbutaev, H. B. (2021). Natural inter subjects formation of ecological thinking in school pupils. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 419-426.
7. Babanazarovich, N. H. (2021). Using of innovative educational technologies in the improvement of ecological thinking by pupils in the field of biology sciences. *International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology*, 1(6), 84-88.
8. Норбутаев, Х. Б. (2017). Формирования Экологического Знания У Школьников Изучение Учебных Материалов По Физики. *Апробация*, (2), 95-96.